

2. обмежені неграничні – непарновидові дієслова доконаного виду, напр.: *заспівати, посидіти, набігати*;

3. необмежені граничні – парновидові дієслова недоконаного виду.: *виходити, білити, вмиватися*;

4. необмежені неграничні, – непарновидові дієслова недоконаного виду.: *володіти, ходити, лежати*.

Насамкінець слід наголосити, що при багатозначності про граничність чи неграничність дієслова можна говорити лише щодо окремих його ЛСВ, оскільки одні з них є граничними, а інші неграничними, що у свою чергу, зумовлює їх різні видові особливості.

¹Бондарко А.В. Функциональная грамматика. – Л., 1987. – С. 40–45; ²Аскин Я.Ф. Проблема времени: Ее философское истолкование. – М., 1966. – С. 72; ³Реферовская Е.А. Аспектуальные значения французского глагола // Теория грамматического значения и аспектологические исследования. – Л., 1984. – С. 91; пор. також Соколова С.О., Шумарова П.П. Семантика и стилистика русского глагола. – К., 1988; ⁴Маслов Ю.С. Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида. – М., 1958. – С. 91; ⁵Польдауф И. Место грамматики и лексикологии в изучении вопросов глагольного вида // Вопросы глагольного вида. – М., 1962; ⁶Маслов Ю.С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии // Вопросы общего языкоznания. – Л., 1965. – С. 102–111; ⁷Там само. – С. 90; ⁸Шелякин М.А. Категория вида и способы действия русского глагола (Теоретические основы). – Таллин, 1983. – С. 160; ⁹Маслов Ю.С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии // Вопросы общего языкоznания. – Л., 1965. – С. 90; ¹⁰Есперсен О. Философия грамматики. – М., 1958; Нурун А. Вид // Вопросы глагольного вида. – М., 1962; ¹¹Иванова И.П. Вид и время в английском языке. – Л., 1961; ¹²Маслов Ю.С. Роль так называемой перфективации... – С. 16; ¹³Бондарко О.В. Функциональная грамматика... – С. 49; ¹⁴Ломов А.М. Очерки по русской аспектологии. – Воронеж, 1977. – С. 24; ¹⁵Реферовская О.А. Аспектуальные значения... – С. 94; ¹⁶Там само.

ФОНЕТИКА

Валентина Ковальчук,
Київський університет імені Тараса Шевченка

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ФОНЕТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ В КОЛИСКОВІЙ ПІСНІ

Для колискової пісні як жанру народної родинно- побутової лірики характерні специфічний зміст і форма, зумовлені функцією присипляння дитини в колисці. Визначальним у колисковій пісні є звуковий компонент – розмірений ритм, звукопис, паронімічна атракція тощо.

Вік адресата колисанки – від народження до шкільного періоду, а інколи й пізніше. Як відомо, такі психічні процеси у дитини, як сприймання, пам'ять, увага, розумові операції, уява розвиваються через мову. Дослідження Л.С. Виготського, А.А. Леонтьєва, А.Р. Лурії та інших психологів доводять, що починати виховувати мовне чуття треба ще до народження дитини в пренатальний період. Мати немовби переливає свою душу в дитину ... через глибокі, закладені в підсвідомості, різні потаємні звуки, з яких народжується рідна пісня... Ця мова випливає з національної натури і є "голосом єства", – стверджують і літератори¹.

Колискові пісні – це не просто розважальний засіб, що сприяє засинанню, це "історично вироблені форми розвитку людських почуттів і людської уяви"². Лише в процесі опанування художньої культури – від колисанок і казок до найвищих надбань поезії, музики, живопису – людський індивід може розвинути творчу уяву, емоційну сферу, здатність переживати уявне, як справжнє, стати людиною у вищому розуменні цього слова.

Дитина приходить у світ як природна біологічна істота. І саме колискова – перший духовний зв'язок матері й дитини за допомогою літературного слова – допомагає дитині вступити в безпосередній процес історичного розвитку духовної й матеріальної культури, у систему відносин, які формують її соціальну сутність, яка вже є продуктом історії, а не біології. "Маленька людина" сприймає концентрований історичний досвід людства у формі моральної свідомості, міфів, колискових, казок.

У самій назві **колискова** (колисанка) закодована двоплановість. З одного боку, колискова – це жанр родинно-побутової лірики з функцією заколисування, заспокоювання, присипляння, а з другого, – це засіб пробудження свідомості, сприяння розвиткові мови.

В одному зі своїх досліджень Р.Д.Іванський³ визначає, що колискова пісня – це ритуальна гра "ляля", учасниками якої є мати, дитина і "ляля", яка є уособленням лихих сил, що можуть спричинити хворобу, біль немовляті. І суть цієї гри, за словами дослідника, зводиться до того, щоб сховати дитину від недобрих сил, обманути її, накликавши на неї сон. Відігравати функцію "лялі" в літературних колискових можуть і кіт, і ластівка, і пітъма, і навіть ніч. Так, наприклад, ластівка – центральний образ колискової С.Майданської⁴, на 14 рядках якої звук [л] зустрічається 12 разів, через це символізуючи політ і материнську ніжність, любов. Тимчасом у "Словнику українознавства" зазначено, що ластівки, які прилітали з-за моря, виступали нібито посередниками між життям і смертю. Можливо, саме у Платона Воронька поява "лялі" асоціюється з приходом ночі : "В шибку дивиться пітъма, а ніч ходить крадъкома, хоче вкрасти з хати сина..." (147).

Таким чином, двоплановість можна побачити не лише у назві **колискова**, а й у самих текстах цього жанру: це життя і смерть, початок і кінець, радість і смуток, добро і зло.

І зміст, і форма колисанок свідчать про те, що ці твори призначені для малят. Милозвучність, тобто відсутність важких для вимови слів і звуків, а відтак мелодійність, співучість полегшує сприймання творів маленькими слухачами, створює певну художню цінність.

Колискові пісні посідають значне місце в українському дитячому фольклорі. Оригінальні вони тим, що несуть у собі відчутні ознаки дитячої творчості, які вміло перевтілені у голос матерів; мовними незвичностями (діалектизмами і неолігізмами), пестливою лексикою, поліфонічним звучанням. Дослідниця дитячої літератури Н.Дзюбишина-Мельник⁵ стверджує, що у дитини, яка змалку виховувалася на фольклорі, одночасно з навичками правильного побутового мовлення формується уявлення й про "правильність" поетичного спілкування.

Сьогодні цей великий арсенал народних колисанок поповнили літературні, зі своїм свіжим віянням, своєрідною побудовою, різними виражальними засобами.

Колискові літературного походження насычені індивідуально-авторським художньо-образним мисленням, яке насамперед стимулюється фольклором. Продовжуючи фольклорну традицію, поети широко використовують фонетичну інструментовку, музичний підбір слів, звуків. Саме звучання поезії відтворює замисел поета, допомагає йому точніше висловити думки, змалювати образ. Іншими словами, у колисковій з вчанням також є складником її змісту.

Літературні колисанки відзначаються простотою побудови, повторюваністю конструкцій кожного вірша, гармонійною звучністю внутрішніх рим, привабливим звучанням звуконаслідувальних слів.

З раннього дитинства малюк поступово оволодіває естетичними цінностями в природі й суспільстві. Зі сприйняття предметів і явищ навколошнього світу починається пізнання, а поетичний світ відкривається дитині насамперед з естетики звуків, звукових побудов, яка властива колисковій пісні. З-поміж естетично-звукових засобів особливо продуктивними є звуконаслідування і звуковий символізм. Поетика звуконаслідування (ономатопії) зумовлена не лише естетикою, а й бажанням зобразити ті чи інші позамовні звуки або шуми: *"Воркували голуби"* (П.Чорнобицька), *"Дарочка пішла люлі"* (І.Блажкевич), *"Котик на сон мурчить"* (Л.Терещенко), *"Кіт муркоче"* (М.Рильський), *"Хтось вуркоче"* (А.Камінчук), *"Чапи – чапц, у капелюхах, як гриби, гноми шастають ногами, чапи – чапц, сніг рипить"* (І.Жиленко), *"Нехай сон казки шепоче"* (І.Наріжна), *"Дрібен дощик стукотить, вікнам парку гомонить, то вітрило на гориці в бузинову дудку свище"* (Т.Коломієць).

Саме в художній мові, як ніде більше, створюються своєрідні форми взаєморозташування звуків, їх скручення з метою відтворення слухових вражень-асоціацій. Доволі поширеним прийомом інтенсифікації фонетичного значення (асоціацій з певними образами, уявленнями, враженнями) є зувоковий повтор. Так, дослідники вважають, що палатальний [л'] – один з тих звуків, що найчастіше зустрічається в піснях цього жанру. У своїй праці "Фоніка" І.Качуровський⁶ відзначив, що художники слова насиочують вірш звуком [л'] задля надання йому ніжності, м'якості й ласкавості.

Плавний [л'] переважає у колискових піснях у складі приспівів: *"люлі – люлі – люленьки"*, *"гулі – гулі – гуленьки"* в Г.Чорнобицької, *"лі – лю – лі"* в Л.Терещенка, *"люлі – люлі"* в Н.Наріжної, В.Ладижець, П.Воронька, В.Поліщук. Він закорінений, очевидно, ще у прадавньому слов'янському колисковому приспіві *"ле – ле"*, який поступово був витіснений паралельним *"люлі"*. Поява цього приспіву, як уважають деякі дослідники⁷, є результатом звуконаслідування плачу дітей.

Наспівність створюється завдяки повторам голосних звуків: розспівування асонансних груп *"а-а-а"*, *"е-е-е"*, *"о-о-о"* зустрічаємо у колисанках І.Січовика, О.Олеся, П.Воронька.

Мама колискову співа:

– а – а – а

І. Січовик (146).

[а] – це не лише перший звук абетки. Дитина плаче, повторюючи цей звук. Мама заколисує дитину: "А-а-а, а-а-а". Ця звуко-фраза часто зустрічається в народних колискових. Мама одним звуком створює позитивне поле за допомогою відповідних позитивних інтонацій.

У Платона Воронька розспівування асонансних груп спостерігаємо у фігури е п і ф о р и (147).

<i>В шибку дивиться пітьма</i>	а
<i>Ніч підходить крадъкома</i>	а-а
<i>Хоче вкрасті з хати сина</i>	а-а-а
<i>Доня хоче спати</i> ⁸	
<i>У моєї доні</i>	о-о
<i>Оченята сонні</i>	о-а-а-о
<i>Рученьки, мов з вати</i>	о-а
<i>Доня хоче спати</i>	о-а-о-а

В іншій колисковій Платона Воронька "Доня хоче спати" текстуальна воказалізація досягається шляхом періодичного повторювання голосних середнього та низького підняття у наголосінні і ненаголосінній позиції.

<i>Ходить сон коло хати,</i>	о-о-о
<i>Сивий сон волохатий</i>	о-о-о
<i>В нього білі подушки</i>	о-о-о

Численні повтори лабіалізованого голосного [о] наявні як у народних (пор.: "Ой ходить сон коло вікон", "Ой коте, коточку"), так і в літературних колисанках. Б.Чепурко⁹ вважає звук [о] – "енергетичною капсуллю", як щось завершене, і крім того, [о] – це один із перших, улюблених дітьми, вигук-оцінка. Порівняммо ще одну колискову у Платона Воронька:

<i>Ходить сон коло хати,</i>	о-о-о
<i>Сивий сон волохатий</i>	о-о-о
<i>В нього білі подушки</i>	о-о-о

Поширенім є повтор голосного [о] тричі у рядку, мабуть, тому, що три – магічне число, яке прийшло до нас із Християнством.

Надзвичайно багаті на фонетичні повтори голосних (асонанси) колискові О.Олеся, І.Мартинної, М.Вінграновського, П.Воронька. Не менш уживаними в літературних колискових є й повтори-алітерації приголосних, що беруть участь у змалюванні слухових образів, а відтак – семантизуються. Звернімось до прикладів. Повторенням щілинних звуків у колисковій О.Маковея створюється картина затихання звуків природи, що у свою чергу сприяє заспокоєнню, навіюванню сну:

<i>Тихий сон по горах ходить,</i>	х-с-х-х
<i>За рученьку нічку водить.</i>	ч-ч
<i>І шумлять ліси все тихше...</i>	ш-с-с-х-ш
<i>Сон малі квітки колише.</i>	с-ш

Цій же меті підпорядковується алітераційна консонантизація в іншому уривку колискової О.Маковея:

<i>Спіть мої дзвіночки сині,</i>	с – дз – с
<i>Дики рожі в полонині.</i>	ж
<i>Не шуміть ліси зелені</i>	ш – с – з
<i>Спати йдіть, вітри студені!</i>	с – с
<i>Най квіточки сплять здорові,</i>	с – з

Най їм насніться сни чудові! с – ц': – с – ч
Аж на небі зазоріє ж – з – з
сонце їх малих зогріє, с – х – х – з
І зогріє, поцілує 3 – ц [m+c]
І світами помандрує с

У колисковій М.Рильського "На воротях сірий кіт" (142) алітерацією шиплячих змальована "розмова" вітру з котом:

Чеше вусики шовкові ч-ш-с-ш

У фонетичній схемі цієї колискової немовби закодована підсвідома інформація: сильний вітер "в-в-в" переходить у заспокійливий, тихий. Звуковий повтор приголосних у колисковій виконує функцію навіювання (суг'естії) сну:

<i>Вітер з-за воріт</i>	в – в – в
<i>На воротах сірий кіт</i>	в – с
<i>Вітер сірому котою</i>	в – с – в
<i>Чеше вусики шовкові</i>	ч – ш – в – с – ш – в – в
<i>Кіт муркоче, кіт муркоче</i>	мур – ч – мур – ч
<i>Наче щось сказати хоче</i>	ч – шч – с – ч

Слуховий образ вітру, створюваний алітераційним звукописом і звуконаслідувальними словами, є особливо виразним.

Таким чином, милозвучність колискових пісень створюється певною закономірністю чергувань звуків – поетичними фігурами. Фонетичні повтори функціонують у тексті одночасно на фонетичному, лексичному, морфологічному рівнях.

Суг'естивний ефект у поетичних текстах колисанок досягається повторюванням звука чи звукосполук. Повтори цілих комплексів звуків у сусідніх словах тексту спричиняють появу паронімічної атракції. У Тамари Коломієць натрапляємо на оригінальну номінативну словосполучку "вечір-мазамура".

Ходить вечір-мазамура

Тихо-тихо, наче кіт.

Можливо, мазамура – неологічний звуковий каламбур, створений за моделями дитячої словесної гри, щоб наблизитись до дитячого світовідчуття, викликати довіру дитини. У дошкільному віці, коли дитина забруднилася, її називають замазурою, замурзою, мурзою. Можна по-іншому тлумачити утворення цього складного іменника. Маза – лексема, утворена від дієслова "мазатися" – підлещуватися, а друга частина (мура) обумовлена особливостями дитячого мовлення і виражена ономатопою мур.

Тамара Коломієць застосовує у колискових і паронімічну атракцію "чечір – вечір":

Чечір – вечір

Вечір – чечір

Хтось вуркоче

Біля печі.

А внутрішня рима, створена звукосполученнями чір, че, чі, підсилює слуховий образ сну, тиші.

Отже, звуконаслідування як первинний звукосимволізм і власне звуковий символізм (або вторинний звукосимволізм) – органічні компоненти текстів дитячих колисанок, завдяки яким ці твори й посідають значне місце в пізнавально-естетичному вихованні дитини – найбільшої суспільній цінності.

Кожен з поетів – творців колискової, індивідуально підходить до слова, як до діаманта, огранюючи його, залинюючи в нього дитину. Шукаючи стежку до дитячого серця, М.Вінграновський, наприклад, створює демінутиви – неологізми хмареня, просеня саме з суфіксом -ен-, де [н] є м'яким, приємним на слух через його сенсорно-емотивну семантику.

Колискова – це не завжди текст, покладений на музику. Аналіз звукової будови колискової пісні дає всі підстави для висновку про те, що основним компонентом загальної семантики цього літературного жанру є звуковий, незалежно від того, чи покладена вона на музику, чи ні. Цю музику створює фонетична організація твору: сполучуваність звуків між собою, рівномірне чергування голосних і приголосних звуків, звукоповтори, що зумовлюють певний настрій і використовуються з різними функціями, основною з яких є присипляння дитини в колисці.

Вхід дитини у мову через пісню має надзвичайно велике значення. Колискові пісні багаті й глибокі за змістом. Вони виробляють у дітей слух і пробуджують чуття мови, мелодики.

Колискова пісня – це тихоплінна мелодія, яка заколисує материнською ніжністю, доступністю, це суцільна евфонія звуків, ритму, а ритм визначається, насамперед, змістом твору. Особливості ритму колисанок підкорені основній ідеї: створити сугestивну ситуацію. Саме через дещо монотонний ритм колискові багаті на різноманітні заспіви, приспіви, повтори (фонетичні та лексичні). Підсумовуючи сказане, зазначимо, що у колискових піснях фонетичні явища: вокалізація і консонантизація, звукопис, ономатопея та звуко-ва символіка – підпорядковані змістові, що сприяє максимальному наближення до дитячої психіки і складає художню цінність цих творів.

¹Сверстюк Є. Собака на сіні // Сверстюк Є. Блудні сини України. – К., 1993. – С. 8–9; ²Шинкарук В. Культура і освіта // Мистецтво життетворчості особистості: Наук.-метод. пос. : У 2 ч. – К., 1997, ч. 1. – С. 34; Іванський Р. Етнолінгвістична лексика колискових пісень // Мова та стиль українського фольклору : Зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 53; ⁴Український садочок: Читанка : У 3 кн. / Упор. Д.Чередниченко, Г.Кирла. – К., 1997. – Кн. 1; ⁵Дзюбишина-Мельник Н. Мова дитячої літератури // Культура слова. – К., 1991. – № 41. – С.62–63; ⁶Качуроевський І. Фоніка. – К., 1994; ⁷Богдан С. Мовлення українських дітей і всесяйт рідного слова // Ділові слова. – 1996. – № 1; ⁸Воронько П. Твори. – К., 1970. – С. 284; ⁹Чепурко Б. За образом і подобою слова / Методичний посібник. – Л., 1997. – С. 19.